

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकूसं कूसम्। श्रेयो वर्सीय आयथसम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्थसम्भान्। ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपुंस्तपन्नभितपन्। रोचनो रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दरशो दृष्टा दरशुता विश्वरूपा सुदरशना। आप्यायमाना प्यायमाना प्यायां सूनृतेराँ। आपूर्यमाणां पूर्यमाणा पूर्यन्ती पूर्णा पौर्णमासी। द्रुता प्रद्रुताऽनुन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्नसुवेशनः सःशान्तः शान्तः। आभवन्नभवन्नसम्भवन्नसम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सःस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रमुमृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मर्गचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता तपन्नितपन्नसुन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुभ्यः शुभमानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीर्तीं प्रुपा सुम्प्या तृसिंस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽयुष्मती कामदुधाँ। अभिशास्ताऽनुमन्ताऽनुन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्नसादनः सःसंत्रः सुत्रः। आभूर्विभूः प्रभूः शम्भूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्पूतो मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो जीविष्यन्नस्वर्गो लोकः। सहस्वान्नसहीयानोजस्वान्नसहमानः। जयन्नभिजयन्नसुद्रविणो द्रविणोदाः। आर्दपवित्रो हरिंकेशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरंजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आद्रः पिन्वमानोऽन्नवात्रसंवानिरावान्। संवैष्यः संभुरो महस्वान्। एउजुल्का जोवुल्काः। क्षुलुकाः शिंपिविष्टुकाः। सुरिस्त्रुराः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्यवः। इदानीं तुदानीमेतरहि क्षिप्रमजिरम्। आशुर्निमेषः फुणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरुंस्त्वरमाण आशुराशीयाज्ववः। अग्निष्टेम उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्वतूरात्रः। अग्निरक्तुः सूर्यं क्रतुश्वन्द्रमां क्रतुः। प्रजापतिः संवस्तुरो महांकः॥४॥

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्स्वरथसुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा। भुवौ वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्स्वरथसुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा। स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्स्वरथसुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा। भूर्भुवः स्वश्वन्द्रमसं च दिशंश्व मां च। त्रीङ्श्वं लोकान्स्वरथसुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चित्तशासि सञ्चितशास्यग्ने। एतावाङ्श्वासि भूयाङ्श्वास्यग्ने। यत्ते अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरस-श्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चित्तिमापूरयन्तु। चित्तशासि सञ्चितशास्यग्ने। एतावाङ्श्वासि भूयाङ्श्वास्यग्ने। मा तै अग्ने च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षे। सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यदावुदेति। तपसो ज्ञातमनिभृष्टमोजः। तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिह। यावद्देवाः। यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि। इदावथ्सरोऽसीदवथ्सरोऽसि। इद्वथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरुषाः पुच्छम्। शुरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चित्यः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। क्रृष्मोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि महीयसे। ततो नो मह आवंह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिशा आवाहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्त्या चित्तिमापृण। अचित्त्या चित्तिमापृण। चिदंसि समुद्रयोनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन क्रृतावाह। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरुण्युः। मुहान्सुधस्थै ध्रुव आनिषतः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अहा प्रसारय। रात्र्या समच। रात्र्या प्रसारय। अहा समच। कामं प्रसारय। कामं समच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सुत्यं तपो नाम। रूपमूरूतम्।

चक्षुः श्रोत्रम् । मन् आयुः । विश्वं यशो महः । सुमं तपो हरो भाः । जातवेदा यदि वा
पावकोऽसि । वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि । शं प्रजाभ्यो यजमानाय लोकम् । ऊर्जु पुष्टि
दददभ्याववृथ्यत्व ॥ १० ॥

〔6〕

राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे यशसा सङ्सृजन्तु॥११॥

[ɛ]

असंवेऽस्वाहा वसंवेऽस्वाहा०। विभुवे॒ स्वाहा॒ विवस्वते॒ स्वाहा०। अभिभुवे॒ स्वाहा॑ऽधिपतये॒ स्वाहा०। दिवां पतंये॒ स्वाहा॑ऽहस्यत्यायु॒ स्वाहा०। चाक्षुष्यत्यायु॒ स्वाहा० ज्योतिष्यत्यायु॒ स्वाहा०। राजे॒ स्वाहा॑ विराजे॒ स्वाहा०। सुम्राजे॒ स्वाहा० स्वराजे॒ स्वाहा०। शूषायु॒ स्वाहा॒ सूर्यायु॒ स्वाहा०। चन्द्रमसे॒ स्वाहा॒ ज्योतिषे॒ स्वाहा०। सु॒सर्पायु॒ स्वाहा॒ कल्याणायु॒ स्वाहा०। अर्जुनायु॒ स्वाहा०॥१२॥

۱۹

विपश्चिते पर्वमानाय गायत। मृही न धाराऽत्यन्यो अर्षति। अहिंग्ह जीर्णामतिसर्पति
त्वचम्। अत्यो न क्रीडंत्रसद्वृषा हरिः। उपयामगृहीतोऽसि मृत्यवै त्वा जुष्टं गृह्णामि।
एष ते योनिर्मृत्यवै त्वा। अपमृत्युमपक्षुधम्। अपेतः शुपथं जहि। अधां नो अग्नं आवंह।
रायस्पोषं सहस्रिणम्॥१३॥

ये तैं सुहस्रमयुतं पाशः। मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया।
सर्वानवेयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगाकृतस्य
मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि। मन्द्राऽभिभूतिः केतुर्यज्ञानां वाक्। असावेहि॥१४॥

अन्यो जागृविः प्राण। असावेहि। बृधिर आकृन्दयितरपान। असावेहि। अहस्तोस्त्वचक्षुः। असावेहि। अपादाशो मनः। असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्र। असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामा॑स्य॒मृतो मर्त्येषु। तं त्वा॒ऽहं तथा॒ वेद। असा॒वेहि। अग्निर्मै॑
वाचि श्रितः। वाग्घृदये। हृदयं मयि। अहमृतै। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मै॑ प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मर्यि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः।
चक्षुर्हृदये। हृदयं मर्यि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रैः श्रिताः। श्रोत्रः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता। शरीरः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बलैः श्रितः। बलः हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्धि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहम्‌मृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकृतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपा:॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवानं सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्। यद्यद्यत्। तस्माद्विद्यत्। तमवृश्वत्। यदवृश्वत्। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्नुतः। वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्वतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव संपन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु यजक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्या मे पाप्मानुमितिः। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्व मे पाप्मानुमितिः। युक्ष्यमाणो वेद्वा वाँ। वि च हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्वतश्च। अत्युःहो हाऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिघाय। परेहि। पूर्क्ष दद्याम्पाति पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो मा प्राहेषीत। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स हौवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरजुसीति। कस्तद्यत्परोरजा इति। एष वाव स परोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सुत्य इति। किं तथसुत्यमिति। तपु इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति। माऽऽचार्योऽवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स हौवाच पूर्क्षो दद्याम्पाति। यद्वै ब्रह्मचारिन्नाणमत्यंप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहम्‌त आचार्यच्छ्रेयोऽन्विष्यामि। यो

मा॒ सा॒वि॒त्रे॑ सु॒मवा॑दि॒ष्टेति॑॥२७॥

तस्मा॑श्वावि॒त्रे न संवंदेत। स यो हू॒ वै सा॒वि॒त्रं वि॒दुषो॑ सा॒वि॒त्रे॑ सु॒वंदेतो। सहा॑स्मि॒ज्ज्ञय॑ दधाति। अनु॑ हू॒ वा अ॒स्मा॑ अ॒सौ॑ तप॒ज्ज्ञय॑ मन्यते। अन्वंस्मै॑ श्रीस्तपो॑ मन्यते। अन्वंस्मै॑ तपो॑ बल॑ मन्यते। अन्वंस्मै॑ बल॑ प्राण॑ मन्यते। स यदाहृ॑ सु॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृष्टेति। एष॑ ए॒व तत्॥२८॥

अथ॑ यदाहृ॑। प्रस्तुतं॑ विष्टुतं॑ सु॒ता॑ सु॒न्वतीति। एष॑ ए॒व तत्। एष॑ ह्यै॒व तान्यहा॑नि। एष॑ रात्र॑यः। अथ॑ यदाहृ॑। चित्रः॑ के॒तुर्दाता॑ प्रदाता॑ संविता॑ प्रसविता॑भिंशा॑स्ता॑ऽनु॒मन्तेति। एष॑ ए॒व तत्। एष॑ ह्यै॒व ते॒ऽहौ॑ मुहूर्ता॑। एष॑ रात्रै॑॥२९॥

अथ॑ यदाहृ॑। पवित्र॑ पवयिष्यन्थसह॑स्वा॑न्थसह॑यानरुणो॑ऽरुणरजा॑ इति। एष॑ ए॒व तत्। एष॑ ह्यै॒व ते॒ऽर्धमा॑सा॑। एष॑ मासा॑। अथ॑ यदाहृ॑। अग्निष्ठो॑म उक्थ्यो॑ऽग्निरक्तुः॑ प्रजापतिः॑ संवथ्सुर इति। एष॑ ए॒व तत्। एष॑ ह्यै॒व ते॑ यंज्ञक्रृतवः। एष॑ क्रृतवः॥३०॥

एष॑ संवथ्सुरः। अथ॑ यदाहृ॑। इदार्नी॑ तुदार्नी॑मिति। एष॑ ए॒व तत्। एष॑ ह्यै॒व ते॑ मु॒हूर्ताना॑ मुहूर्ता॑। जु॒नको॑ हू॒ वैदेहः। अहोरात्रै॑ सु॒माजंगाम। तः॑ हो॑चुः। यो वा अ॒स्मान्॑ वेदा॑ वि॒जहंत्पाप्मानं॑मेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अ॒भि॑ स्वर्ग॑ लो॒कं जंयति। नास्या॑मुष्मिल्लो॑केऽन्नं॑ क्षीयत्॑ इति। वि॒जहंखु॑ वै पा॑प्मानं॑मेति। सर्वमायुरेति। अ॒भि॑ स्वर्ग॑ लो॒कं जंयति। नास्या॑मुष्मिल्लो॑केऽन्नं॑ क्षीयते। य ए॒वं॑ वेदा॑। अहीना॑ हा॒ऽश्वेष्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां चंकारा॥३२॥

स हू॒ हु॒सो॑ हिरूण्यो॑ भूत्वा। स्वर्ग॑ लो॒कमियाय। आ॒दित्यस्य॑ सायुज्यम्। हु॒सो॑ हू॒ वै हिरूण्यो॑ भूत्वा। स्वर्ग॑ लो॒कमैति। आ॒दित्यस्य॑ सायुज्यम्। य ए॒वं॑ वेदा॑ देवभागो॑ हू॒ श्रौतरूपः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां चंकारा। तः॑ हू॒ वागदृश्यमा॑नाऽभ्युवाच॥३३॥

सर्व॑ बत गौतमो॑ वेदा॑। यः॑ सा॒वि॒त्रं वेदेति। स हो॑वाच। कैषा॑ वागसीति। अयम्ह॒सा॑ सा॒वि॒त्रः। देवानां॑मुत्तमो॑ लो॒कः। गुह्यं॑ महो॑ बिन्दिति। ए॒ताव॑ति॑ हू॒ गौतमः। युजो॑प॒वीतं॑ कृत्वा॑ऽधो॑ निपंपाता॑ नमो॑ नमु॑ इति॥३४॥

स हो॑वाच। मा॑ भैषीर्गैतम। जितो॑ वै ते॑ लो॒क इति। तस्माद्ये॑ के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्व॑ ते॑ जितलो॒काः। स यो॑ हू॒ वै सा॒वि॒त्रस्याश्वाक्षरं॑ पुदशः॑ श्रिया॑भिषिक्तं॑ वेदा॑। श्रिया॑

हैवाभिषिञ्च्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरैः। सूर्य इति त्रीणिः। आदित्य इति त्रीणिः॥३५॥

एतद्वै सांवित्रस्याद्याक्षरं पदङ् श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेदं। श्रिया हैवाभिषिञ्च्यते। तदेतद्वचाऽभ्युक्तम्। क्रचो अक्षरे परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद् किमृचा करिष्यति। य इत्तद्विदुस्त इमे समासत् इति। न ह वा एतस्युर्चा न यजुषा न साम्राऽर्थोऽस्ति। यः सांवित्रं वेदं॥३६॥

तदेतत्परि यदेवचक्तम्। आद्र्द्वं पिन्वमानङ् स्वर्गे लोक एति। विजहृद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आद्र्द्वं ह वै पिन्वमानः स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेदं। शुषो ह वै वार्ष्ण्यः। आदित्येन सुमाजंगमा। त इवाच। एहि सांवित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृताथसमूत् इति। एष वाव स सांवित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवैनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सरघां। तस्यां अग्निरेव सारुघं मधुं। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतंश्च मधुवृषाङ्श्च वेदा। कुर्वन्ति हास्यैता अग्नौ मधुं। नास्यैषापूर्तं धयन्ति। अथ यो न वेदं॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधुं कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येषापूर्तम्। यो ह वा अंहोरात्राणां नामधेयानि वेदं। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एतावनुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावनुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदं॥३९॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेदं। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। चित्रः केतुर्दत्ता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिषितास्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदं। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि वेदं। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। पवित्रं पवयिष्यन्नस्वान्नस्हैयानरुणोऽरुणरंजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदं। यो ह वै यंजकतूनां चर्तूनां च

संवथ्सरस्य च नामुदेयानि वेदां। न यज्ञकृतुषु नर्तुषु न संवथ्सर आर्तिमार्च्छति। अग्निष्ठोम् उक्थ्योऽग्निरकृतः प्रजापतिः संवथ्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञकृतूनां चर्तूनां च संवथ्सरस्य च नामुदेयानि॥४१॥

न यज्ञकृतुषु नर्तुषु न संवथ्सर आर्तिमार्च्छति। य एवं वेदा। यो हृ वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेदा। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमार्च्छति। इदार्णीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमार्च्छति। य एवं वेदा। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकताऽ सायुज्यमश्रुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेदा॥४२॥

[१०]

कश्चिद्वा अस्मालोकात्मेत्य। आत्मानं वेदा। अयम् हमस्मीति। कश्चिथ्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुण्डो हृव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हृवैतमग्निं सावित्रं वेदा। स एवास्मालोकात्मेत्य। आत्मानं वेदा। अयम् हमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वैवैनं तथसावित्रः। स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदः सुयुग्मिः क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति। तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिलोके शेवधिं धर्यन्ति। धीतः हृव स शेवधिमनु परैति। अथ यो हृवैतमग्निं सावित्रं वेदा॥४४॥

तस्य हृवाहोरात्राणि। अमुष्मिलोके शेवधिं न धर्यन्ति। अर्धीतः हृव स शेवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः हृ जीर्णिङ्ग स्थविरः शयानम्। इन्द्रं उपब्रज्यावाच। भरद्वाज। यत्ते चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन चरेयुमिति होवाच॥४५॥

तः हृ त्रीन्दिरिरूपानविज्ञातानिव दरशयां चकार। तेषाऽ हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददेः। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्रय। वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्वचोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीम् विद्धि। अयं वै सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हृतमग्निं सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। अदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हृव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। अदित्यस्य सायुज्यम्। य

ए॒वं वेदा॑। ए॒षो ए॒व त्रयी॑ वि॒द्या॥४७॥

या॒वन्तं॑ हृ॒ वै त्रु॒या वि॒द्याया॑ लो॒कं जर्यति। ता॒वन्तं॑ लो॒कं जर्यति। य ए॒वं वेदा॑
अग्नेर्वा॑ ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑। अग्नेरेव सा॒युज्यं॑ सलोकतांमा॒प्रोति। य ए॒वं वेदा॑। वा॒योर्वा॑
ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑। वा॒योरेव सा॒युज्यं॑ सलोकतांमा॒प्रोति। य ए॒वं वेदा॑। इन्द्रस्य॑ वा॑
ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑॥४८॥

इन्द्रस्य॑ व सा॒युज्यं॑ सलोकतांमा॒प्रोति। य ए॒वं वेदा॑। बृहूस्पतेर्वा॑ ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑।
बृहूस्पतेरेव सा॒युज्यं॑ सलोकतांमा॒प्रोति। य ए॒वं वेदा॑। प्रजापतेर्वा॑ ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑।
प्रजापतेरेव सा॒युज्यं॑ सलोकतांमा॒प्रोति। य ए॒वं वेदा॑। ब्रह्मणे॑ वा॑ ए॒तानि॑ नाम॒धेयानि॑।
ब्रह्मण ए॒व सा॒युज्यं॑ सलोकतांमा॒प्रोति। य ए॒वं वेदा॑। स वा॑ ए॒षोऽग्नेरपक्षपुच्छो॑ वा॒युरेव।
तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः॑ शिरः। स यदेते देवते॑ अन्तरेण। तथसर्वं॑ सीव्यति।
तस्माद्धसावित्रः॥४९॥

[११]

हरिः ॐ

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः ॥

लोकोऽसि॑ स्वर्गोऽसि॑। अनन्तोऽस्यपारोऽसि॑। अक्षिंतोऽस्यक्षुयोऽसि॑। तपसः॑
प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं॑ यक्षं॑ विश्वं॑ भूतं॑ विश्वं॑ सुभूतम्। विश्वस्य॑ भूर्ता॑
विश्वस्य॑ जनयिता। तं॑ त्वोपदधे॑ कामुदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा॑ सादयतु। तया॑
देवतयोऽङ्गिरस्वद्भुवा॑ सौदा॑॥१॥

तपोऽसि॑ लोके॑ श्रितम्। तेजसः॑ प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं॑ यक्षं॑ विश्वं॑ भूतं॑ विश्वं॑
सुभूतम्। विश्वस्य॑ भूर्तु॑ विश्वस्य॑ जनयितृ। तत्त्वोपदधे॑ कामुदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा॑
सादयतु। तया॑ देवतयोऽङ्गिरस्वद्भुवा॑ सौदा॑॥२॥

तेजोऽसि॑ तपसि॑ श्रितम्। समुद्रस्य॑ प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं॑ यक्षं॑ विश्वं॑ भूतं॑ विश्वं॑
सुभूतम्। विश्वस्य॑ भूर्तु॑ विश्वस्य॑ जनयितृ। तत्त्वोपदधे॑ कामुदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा॑
सादयतु। तया॑ देवतयोऽङ्गिरस्वद्भुवा॑ सौदा॑॥३॥

द्वितीयः प्रश्नः

सुमुद्रौऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याऽ श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥११॥

चन्द्रमां अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदेषे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवथ्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदेषे कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१३॥

संवथ्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। क्रतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदेषे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवथ्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेषे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तर्षु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेषे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थं मासु श्रिताः। अहोरात्रयौः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदेषे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थौऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे। युवयौरिदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्रौ विश्वस्य जनयित्रौ। ते वामुपदेषे कामदुघे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१८॥

पौर्णमस्यष्टकाऽमावास्याः। अन्नादाः स्थानदुधो युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्रौ विश्वस्य जनयित्रौ। ता व उपदेषे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥१९॥

राङ्गसि बृहती श्रीरसीन्द्रपली धर्मपली। विश्वं भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्रो विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे
कामदुघुमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघुमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्दो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि
शङ्क्यः। त्वं पूषा विधुतः पांसि नु त्मनौ। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्वतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः
पञ्चेषु श्रयध्वम्॥२२॥

पृष्ठाः संसमेषु श्रयध्वम्। संसमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्।
नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्।
द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्वतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्।
पञ्चदशाः पौडुशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

पौडुशाः संसदशेषु श्रयध्वम्। संसदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा एकान्नविंशेषु
श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्। एकविंशा
द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्वतुर्विंशेषु श्रयध्वम्।
चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः पञ्चिंशेषु श्रयध्वम्॥२४॥

पञ्चिंशाः संसविंशेषु श्रयध्वम्। संसविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशा
एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु
श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्।
देवास्त्रिकादशास्त्रयस्त्रिंशाः। उत्तरे भवता। उत्तरवर्त्मनि उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं
जुहोमि। तन्मे समृद्ध्यताम्। वयः स्याम् पतंयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युमैर्वाजेभिरागतम्। राज्ञी विराज्ञी।
सुम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वं देवा

द्वितीयः प्रश्नः

भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सुङ्गत्यै। इदं मे प्रावत् वचः। वृयः स्याम् पतयो रथीणाम्।
भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२६॥

[३]

अन्तप्तेऽन्नस्य नो देहि। अनुमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं तारिषः। ऊर्जा नो धेहि
द्विपदे चतुर्ष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां
पते। मित्रं सत्यानां पते। वरुण धर्मणां पते॥२७॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते। बृहस्पते ब्रह्मणस्पते। आ
रुचा रोचैऽहः स्वयम्। रुचा रुक्षे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ
प्रजानौ प्रजायेय। वृयः स्याम् पतयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त तै अग्ने सुमिधः सुप्त जिह्वाः। सुप्तरूपयः सप्त धामं प्रियाणिं। सुप्त होत्रा अनुविद्वान्।
सप्त योनीरापृणस्वा घृतेन। प्राची दिक्। अग्निर्देवता॑। अग्निः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवता॑॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्।
सोमै देवता॑। सोमः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता॑। मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता॑। बृहस्पतिः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। इयं दिक्। अदितिर्देवता॑। अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो मे कामान्धसमर्थयतु॥३१॥

अन्यो जागृविः प्राण। असावेहिं। बधिर आक्रन्दयितरपान। असावेहिं।
उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय। अहमसोऽपौऽशीय। वृयः स्याम् पतयो
रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचिंतं यदुचितं तै अग्ने। यत्तं ऊनं यदुते ऽतिरिक्तम। आदित्यास्तुदङ्गिरसश्चिन्वन्तु।
विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावांश्चासि भूर्याःश्चास्यग्ने।
लोकं पृण च्छुद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः। अस्मिन्

योनांवसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा ता अस्य सूददोहसः। सोमँ श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीदा। अग्ने देवाऽङ्गिरस्वद्धुवं ह। जूजानो वृत्तबर्गहि॑पे। असि होता॒ न ईड्यः। अग्नं महा मनसा॒ यविष्टम्॥३४॥

यो दीदायु समिद्धु स्वे दुरोणे। चित्रभानु रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहृतं विश्वतः प्रत्यश्मै। मेधाकारं विदधस्य प्रसाधनम्। अग्निः होतारं परिभूतं मृतिम्। त्वामर्भस्य हृविषः। समानमित। त्वां मुहो वृण्टे नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्वा निर्धीमहि। मनुष्वथ्समिर्धीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायुते यंज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो यांति वार्यम्। इषँ स्तोतृभ्यु आभरा। पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः। पृथिव्याम्। पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्ठो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्नीर्चिकेतः। स यत्प्राद् पवते। तदस्य शिरः। अथ यद्वक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्गः। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यथसंवाति। तदस्य समश्वनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। सः ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यल्कामो यजते। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमैति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमैति। अथो यथो रुक्म उत्तसो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उर्खो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयाऽसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्त वृत्तव्यात् ह वा एष क्षयं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ

द्वितीयः प्रश्नः

हैषोऽनुन्तमपारमंक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनुन्तः ह वा अपारमंक्षय्यं लोकं जयति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्यक्षसी पर्यवर्तमाने प्रत्यपेक्षते। पुवमंहोरात्रे प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद॥४१॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता नामं पुत्र आंसा। तः ह कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु श्रुद्धाऽविवेश। स होवाच। ततु कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तः ह परीत उवाच। मृत्यवै त्वा ददमीति। तः ह स्मोत्थितं वागभिवदति॥४२॥

गौतमं कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवै वै त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो रात्रीरनांशान्तृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमारं कति रात्रीरवाथसीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमा रात्रिमाश्रा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य ह तिस्रो रात्रीरनांशान्तृह उवास। तमागत्य पप्रच्छ। कुमारं कति रात्रीरवाथसीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमा रात्रिमाश्रा इति। प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूङ्स्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयनीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं बृहीति होवाच। तस्मै हृतम् ग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैषापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैषापूर्ते क्षीयेते। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचिति बृहीति होवाच। तस्मै हृतम् ग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमंजयत॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। ततृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मनेव हृदये०ऽग्नौ वै॒श्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं धनोनाम्। भुञ्जियितम्। हृदयजः० हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। ताङ् स्वायैव हस्ताय् दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणं प्रतिंगृह्णामीति। सौ॒दक्षत् दक्षिणं प्रतिंगृह्या॑। दक्षते हृ॒ वै दक्षिणं प्रतिंगृह्या॑। य ए॒वं वेद। ए॒तद्व॑ स्म वै तद्विद्वा॒ सौ॒ वाजश्रवसा गोत्माः। अप्यनूदेश्यां दक्षिणां प्रतिंगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह ए॒व दक्षिणां प्रतिंगृह्यति। तै॒दक्षन्त् दक्षिणां प्रतिंगृह्या॑। दक्षते हृ॒ वै दक्षिणां प्रतिंगृह्या॑। य ए॒वं वेद। प्र हान्यं द्वीनाति॥४९॥

[८]

त॒ हैतमेकं पशुबृन्ध्य ए॒वोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसम्मित ए॒षोऽग्निरिति वदन्तः। तत्र तथा॑ कुर्यात्। ए॒तमुग्निं कामेन॑ व्यर्थयेत्। स ए॒नं कामेन॑ व्यृद्धः। कामेन॑ व्यर्थयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा॑ भूयिष्ठु आहुतयो॑ हृयेरन्। ए॒तमुग्निं कामेन॑ समर्थयति। स ए॒नं कामेन॑ समृद्धः॥५०॥

कामेन॑ समर्थयति। अर्थं हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव सुत्रियमचिन्वत। ततो॑ वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकमजयन्। विन्दते॑ ए॒व प्रुजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। यो॒ऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेद। अर्थं हैनं वायुरकृद्विकामः॥५१॥

यथान्युसमेवोपदधे। ततो॑ वै स ए॒तामृद्विमाप्नोत्। यामिदं वायुरकृद्धः। ए॒तामृद्विमप्नोति। यामिदं वायुरकृद्धः। यो॒ऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेद। अर्थं हैनं गोबुलो वार्षः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पश्च पुरस्तात्॥५२॥

पश्च दक्षिणतः। पश्च पश्चात्। पश्चोत्तरतः। एकां॑ मध्यै०। ततो॑ वै स सुहसं॑ पशून्प्राप्नोत्। प्र सुहसं॑ पशूनाप्नोति। यो॒ऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेद। अर्थं हैनं प्रुजापतिज्येष्यकामो॑ यशस्कामः। प्रुजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सु॒स पुरस्तात्। तिस्रो॑ दक्षिणतः। सु॒स पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां॑ मध्यै०। ततो॑ वै स प्र यशो॑ ज्येष्यमाप्नोत्। ए॒तां प्रजाति॑ प्राजायत। यामिदं प्रुजाः प्रुजायन्ते। त्रिवृद्वै॑ ज्येष्यम्। माता॑ पिता॑ पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रुजननम्। उपस्थो॑ योनिर्मध्यमा। प्र यशो॑ ज्येष्यमाप्नोति। ए॒तां प्रजाति॑ प्रजायते। यामिदं प्रुजाः प्रुजायन्ते। यो॒ऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेद। अर्थं हैनमिन्द्रो॑

द्वितीयः प्रश्नः

ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५।

ज्यैष्ठं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदा। अथं हैनम् सावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमंजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदा। स यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यंशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्यादुद्घर्षपेत्। येऽप्रागाद्यशस्ती। सा मा प्रोर्णतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्यैव यंशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूर्यिष्ठं मे श्रद्धीरन्। भूर्यिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राची जुषाणा वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय। चितिकृतिभिरभिमृश्य।
अुग्नि प्रणीयौपसमाधाय। चतंस्त्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य
रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धरायाः। अन्नपत् इत्यन्नहोमः। सुस ते अग्ने सुमिधः सु
जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

[8]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो या अस्मिलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति॥५१॥

अथो या अमुष्मिल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्रोति। अथो या अमूरितं रा अष्टादशा। य एवामी उरवंश्च वरीयां सश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥ कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवध्मरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पूर्क्षः। वरुणा उत्तरः। शुरत्पुच्छम्। मासः कर्मकारा।
 अहोरात्रे शंतरुद्रीयम्। पूर्जन्यो वसुर्धारा। यथा वै पूर्जन्यः सुवृष्टं वृद्धा। प्रजाभ्यः
 सर्वान्कामान्धसम्पूर्यति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्धसम्पूर्यति। योऽग्निं नाचिकेतं
 चिनुते॥६१॥

य उं चैनमेवं वेदं। संवृथ्मरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरुषाः पुच्छमौ। शुरदुत्तरः पृक्षः। हेमन्तो मध्यमौ। पूर्वपक्षाश्चितंयः। अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो हृ वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमैति। आदित्यस्य सायुज्यम्। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेदं॥६२॥

[१०]

हरिः ॐ

॥इति कृष्णाय ज्ञुर्वेदीयतैतिरीयकाठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्ने। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्ने। ब्रह्मं जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्यश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हृव्युवाहुङ्गं स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टोनामिष्टित्वम्। एष्टयो हृ वै नाम। ता इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षं प्रिया इवु हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्रोम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां नुयंजस्वा। अथं ते सुत्याऽशां भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरवपत्। आशयै चुरुम्। अनुमत्यै चुरुम्। ततो वै तस्य सुत्याऽशाऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सुत्या हृ वा अस्याऽशां भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽशाये स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन् वै श्राम्यसि। अहमु वै कामोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्यः कामो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्रये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो हु वा अस्य कामो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामाय स्वाहा कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मण् वै श्राम्यसि। अहमु वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्रये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् हु वा अस्य यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन् वै श्राम्यसि। अहमु वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते सत्यो यज्ञो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्रये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो हु वा अस्य यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु वा आपः स्मः। अस्मान् यंजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रियष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमग्रये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। अद्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्द्यसर्वे कामा अश्रयन्ता। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे हु वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामाय स्वाहा ज्यज्ञः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय

स्वाहा॑ऽग्न्ये॒ स्विष्ट॑कृते॒ स्वाहेति॑॥७॥

तमुग्निर्बलिमानंब्रवीत्। प्रजापतेऽग्न्ये॒ वै बलिमते॒ सर्वाणि॒ भूतानि॒ बलिः॒ हरन्ति। अहमु॒ वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते॒ सर्वाणि॒ भूतानि॒ बलिः॒ हरिष्यन्ति। अनु॒ स्वर्गं लोकं वेष्यसीति॒। स एतमुग्न्ये॒ कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। अग्न्ये॒ बलिमते॒ चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो॒ वै तस्मै॒ सर्वाणि॒ भूतानि॒ बलिमंहरन्। अनु॒ स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि॒ हृ॒ वा अस्मै॒ भूतानि॒ बलिः॒ हरन्ति। अनु॒ स्वर्गं लोकं विन्दति। य पुतेनं॒ हुविषा॒ यजते। य उ॑ चैनदेवं॒ वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। अग्न्ये॒ कामाय॑ स्वाहा॑ऽग्न्ये॒ बलिमते॒ स्वाहाँ॑। अनुमत्यै॒ स्वाहाँ॑ प्रजापतये॒ स्वाहाँ॑। स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहा॑ऽग्न्ये॒ स्विष्ट॑कृते॒ स्वाहेति॑॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते॒ स्वर्गं वै लोकमनुविविष्यस्मि। अहमु॒ वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यंजस्व। अथं ते॒ सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु॒ स्वर्गं लोकं वेष्यसीति॒। स एतमुग्न्ये॒ कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरंवपत्। अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो॒ वै तस्य॑ सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु॒ स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या॒ हृ॒ वा अस्याऽनुवित्तिर्भवति। अनु॒ स्वर्गं लोकं विन्दति। य पुतेनं॒ हुविषा॒ यजते। य उ॑ चैनदेवं॒ वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। अग्न्ये॒ कामाय॑ स्वाहा॑ऽनुवित्त्यै॒ स्वाहाँ॑। अनुमत्यै॒ स्वाहाँ॑ प्रजापतये॒ स्वाहाँ॑। स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहा॑ऽग्न्ये॒ स्विष्ट॑कृते॒ स्वाहेति॑॥९॥

ता वा एताः॒ सप्त॑ स्वर्गस्य॑ लोकस्य॑ द्वारः। दिवः॒ श्येन्योऽनुवित्तये॒ नाम। आशा॑ प्रथमा॑ रक्षति। कामो॑ द्वितीयाम्। ब्रह्म॑ तृतीयाम्। यज्ञश्वतुर्थीम्। आपः॑ पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमानश्वष्टीम्। अनुवित्तिः॑ सप्तमीम्। अनु॒ हृ॒ वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य॑ स्वर्गे॑ लोके॑ भवति। य पुताभिरिष्ठिभिर्यजते। य उ॑ चैना॒ एवं॒ वेद। तास्वन्विष्टि। पृष्ठौहीवृरां॑ दद्यात्कु॒ सं च। न्नियै॑ चाऽभारः॑ समृद्धै॑॥१०॥

[२]

तपसा॑ देवा॑ देवतामग्रं॑ आयन्। तपसर्षयः॑ स्वरन्विन्दन। तपसा॑ सुपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं॑ विश्वं॑ परिभूतं॑ यदस्ति। प्रथमजं॑ देवः॒ हुविषा॒ विधेम। स्वयम्भु॑ ब्रह्म॑ परमं॑ तपो॑ यत्। स एव पुत्रः॑ स पिता॑ स माता॑। तपो॑ हृ॒ यक्षं॑ प्रथमः॒ सम्भूव। श्रद्धया॑ देवो॑ देवत्वमश्वते। श्रद्धा॑ प्रतिष्ठा॑ लोकस्य॑ देवी॑॥११॥

सा नौं जुषाणोपं युज्ञमागात्। कामवथ्साऽमृतं दुहाना। श्रुद्धा देवी प्रथमजा क्रृतस्यां। विश्वस्य भृत्या जगतः प्रतिष्ठा। ताङ्गं श्रुद्धाऽ हुविषां यजामहे। सा नौं लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिपती। आगाऽस्त्यऽ हुविरिदं जुषाणम्। यस्माऽद्वा जंजिरे भुवनं च विश्वैः। तस्मै विदेम हुविषां घृतेन॥१२॥

यथा देवैः संधुमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्माऽद्वा जंजिरे भुवनं च सर्वैः। तस्मैस्त्यमर्चदुपं यज्ञं न आगात्। ब्रह्माऽहृतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहस्रः सहैयान्। स नौं जुषाण उपं युज्ञमागात्। आकृतीनामधिपतिं चेत्सां च॥१३॥

सुङ्कल्प्यजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः। उपहवेऽस्य सुमतौ स्यांमा चरणं पवित्रं वितंतं पुरुणम्। येन पूतस्तरंति दुष्कृतानि। तेन पवित्रैण शुद्धेन पूताः। अति पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्यवित्रम्। ज्योतिष्मद्वाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हुव्यवाहुङ्ग स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो वै नौं लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्यो हु वै नाम। ता इष्टयु इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यऽ हु वा अस्य तपो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नयै स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रुद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रुद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रुद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रुद्धा भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरंवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सुत्या हृ वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये स्वाहा॑ श्रद्धायै स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्रये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥१७॥

तस्य सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्रेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं हृ वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये स्वाहा॑ सत्यायै स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्रये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै मनोऽस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्रेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं हृ वा अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये स्वाहा॑ मनसे॑ स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्रये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु वै चरणमस्मि। मां नु यंजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमाग्रेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। चरणाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं चरणमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं हृ वा अस्य चरणं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये स्वाहा॑ चरणायै स्वाहा॑। अनुमत्यै स्वाहा॑ प्रजापतये स्वाहा॑। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्रये॑ स्विष्टकृते॑ स्वाहेति॥२०॥

ता वा एताः पञ्च स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। अपाधा अनुवित्तयो नाम। तपः प्रथमाऽरक्षति। श्रद्धा द्वितीयाम्। सत्यं तृतीयाम्। मनश्चतुर्थीम्। चरणं पञ्चमीम्। अनु हृ वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गं लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठैर्हीवरां देयात्कृतं सं च। स्त्रियै चाऽभारः समृद्धै॥२१॥

ब्रह्म् वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधियज्ञो निर्मितः। नैनं शुस्मा॑ नाभिचरितमा॑
गच्छति। य एवं वेद। यो हू॒ वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेद। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा॑
हास्मै॒ दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिरुहोता॑ दशहोतृणाम्। पृथिवी होता॑ चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निरुहोता॑ पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता॑ षड्होतृणाम्। महार्हविरुहोता॑ सुप्तहोतृणाम्। एतद्वै
चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै॒ दिशः कल्पन्ते। य एवं वेद।
एषा॑ वै सर्वविद्या। एतद्वैष्णवम्। एषा॑ पुङ्कः स्वर्गस्य लोकस्याङ्गसाऽर्यनिः सुतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यच्छदिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरेति। अनप्रब्रवः सर्वमायुरेति। विन्दते॑
प्रजाम्। रायस्पोषं गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति। स्पृणोत्यात्मानम्।
प्रजां प्रितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतर्धिवादमपांजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ। एतान्योऽध्यैतिः। अधिवादं
जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वरेति। एतेरुग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापुशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी॑ पत्यौ च। दक्षिणतः
प्राश्च चतुर्होतारम्। पश्चादुदश्च पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राश्च॑ षष्ठोतारम्। उपरिष्टात्माश्च॑
सुप्तहोतारम्। हृदयं यजू॑षि॒ पत्यश्च। यथावकाशं ग्रहान्। यथावकाशं प्रतिग्रहाँलोकं
पृणाश्च। सर्वा॑ हास्मैता देवताः॑ प्रीता अभीष्टा॑ भवन्ति॥२६॥

सदैवमग्निं चिनुते। रथसम्मितश्चेत्व्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैव पाप्मानं भ्रातृव्यः॑
स्तृणुते। पक्षः सम्मितश्चेत्व्यः। एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसम्मितमेव चिनुते।
इममेव लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्यैन। स्वरतिरात्रेण। सर्वलोकानहीनेन। अथो सत्रेण। वरो॑ दक्षिणा।
वरेणैव वरः॑ स्पृणोति। आत्मा हि वरः। एकविश्वातिरुदक्षिणा ददाति। एकविश्वो वा
इतः स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविश्वः। अमुमेवाऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सुहस्रं ददाति। सुहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि॑ वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽस्यैः। सर्वस्यावरुद्ध्यै। यदि न विन्देत्। मन्थानेतावतो दंद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निशीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयाऽस्मि। सर्वस्याऽऽस्यैः। सर्वस्यावरुद्ध्यै॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमैति। वासो ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरतो। वेदितृतीये यजेत्। त्रिष्ट्या हि देवाः। स सत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो हु वै चतुर्होतृनुसवनं तर्पयितव्यान् वेदं॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनश्च सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बंहविदः। तेभ्यो यद्विज्ञेणान् न नयेत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य वृजीरन्। तेभ्यो यथाश्रुद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृजते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत् मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृद्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यश्च सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानांश्च सायुज्यम्। सार्विताऽस्मानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेव वेदं। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेतो॥३४॥

[५]

यच्चामृतं यच्च मर्त्यम्। यच्च प्राणिति यच्च न। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्वावा सीदा। सर्वः स्त्रियः सर्वान्प्युक्तः। सर्वं न स्त्रीपुमं च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः पाशसवो भूमेः॥३५॥

सङ्घाता देवमाययाः। सर्वास्ताः। यावन्तु ऊषाः पशुनाम्। पृथिव्यां पुष्टिरहिताः। सर्वास्ताः। यावतीः सिक्ताः सर्वाः। अपस्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा धृत्यैः। अस्यां पृथिव्यामधिं॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽशमानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वरुद्धुः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः

पृथिवीमनुं। सर्वास्ताः॥३७॥

यावन्तो वनुस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः। यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वैः। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः। ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपादं उदरसुर्पिणः। सर्वास्ताः। यावदञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवता यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्। देवता यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावलोहायसुः सर्वम्। देवता यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वुः सीसुः सर्वत्रपुः। देवता यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वुः हिरण्युः रजुतम्। देवता यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वुः सुवर्णुः हरितम्। देवता यच्च मानुषम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेनु ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सौदा॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेनु ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सौदा। अन्तरिक्षं च केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः प्रजाः॥४१॥

गुन्युर्वाप्सुरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्सुलिलान्। अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्सुलिलान्। स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः सर्वान्ध्वुः सान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीनु विततान्। नीहारो यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्स्तनयित्यून्। हादुनीर्यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सुरितः। सर्वमप्सुचरं च यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नादाः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रासुचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोन्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेजं आकाशम्। यच्चाऽङ्काशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयाऽस्मि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सूत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नामरूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां

तृतीयः प्रश्नः

दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तयां देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सौद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवः सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तयां देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सौद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितंता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूँषि सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासुपुराणं च। सुर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः। अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म। अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासांश्च केवलान्। सर्वास्ताः। सर्वानुत्तन्त्सर्वान्मासान्। संवध्सरं च केवलम्। सर्वास्ताः। सर्व भूतः सर्व भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तयां देवतंयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सौद॥४८॥

[८]

ऋचां प्राची महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुयजुषामपाराम्। अर्थर्वणामङ्गिरसां प्रतीची। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते। ऋग्मिः पूर्वाङ्गि दिवि देव ईयतो। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशौन्यस्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्म्यो जातां सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्व गतिर्याजुषी हृव शश्वत्॥४९॥

सर्व तेजः सामरूप्यः ह शश्वत्। सर्वं हृदं ब्रह्मणा हृव सृष्टम्। ऋग्म्यो जातां वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणान् प्रसूतिः। पूर्वं पूर्वम्यो वचं पृतदूचुः। आदरशमुग्निं चिन्वानाः। पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्रमासत॥५०॥

तप आसीद्वृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवथ्स्वयम्। सत्यः ह होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसता। अमृतमेभ्य उदंगायत्। सुहस्रं परिवथसुरान्। भूतः ह प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत। प्राणो अच्चर्युरभवत। इदं सर्वं सिधांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रतिष्ठदध्वरे। अर्तवा उपगतारः। सदस्यां ऋतवोऽभवन्।

अर्धमासाश्च मासांश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशः सुद्धृहृण्णस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः।
ऋतमेषां प्रशास्ताऽसीत्। यद्विश्वसृज् आसत्॥५२॥

ऊर्गाजानुमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहौऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्भावणः। यद्विश्वसृज् आसत्।
अपचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्टीयामयजत्त्विषिः। आशीद्भ्राद्भ्रुदुर्णी सृत्यम्। श्रद्धा हैवा-
यंजस्वयम्। इरा पर्णी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनङ्कुविः॥५३॥

इभ॒६ हृ क्षुचै॑भ्य उग्रे। तुष्णा चाऽजवहतामुभे। वागेषा॑४ सुब्रह्मण्याऽसीत्।
छुन्दोयोगान् विजानुती। कल्पतुत्राणि तन्वानाऽहं। सङ्गस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे
पशुपाल्यौ। मुहूर्ताः प्रेष्यां अभवन्। मृत्युस्तदभवद्भाता। शमितोग्रो विशां पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य
गोपाः। हिरण्मयः शुकुनिर्ब्रह्म नामं। येन सूर्यस्तपति तेजसेष्ठः। पिता पुत्रेण पितृमान्
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सुर्वनुभुमात्मान॑५ सम्पराये। एष नित्यो महिमा
ब्रह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽत्मा पंदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापेन। पश्चपश्चाशतंस्त्रिवृतः।
संवध्सराः। पश्चपश्चाशतः पश्चदशाः। पश्चपश्चाशतः सपदशाः। पश्चपश्चाशतं एकविश्शाः।
विश्वसृजाऽसुहस्रसंवध्सरम्। एतेन वै विश्वसृजं इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।
तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्य॑६ सलोकतां यन्ति। एतासामेव
देवतानाऽसायुज्यम्। सार्विताऽसमानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये चैनत्प्राहुः।
येभ्यश्चैनत्प्राहुः॥५६॥३०॥

[९]

हरिः ॐ

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

